

XIX. YÜZYIL OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM

Şerif DEMİR*

Özet

Osmanlı Devletinin başarılı bir eğitim sistemi vardı. Bu sistem zaman içinde dönemin şartlarını karşılayamadığı için kalitesini koruyamadı. Devlet adamları dönemin siyasal dengeleri de düşünülerek, klasik yapıda oluşturulan eğitim sistemine müdahale etmediler. Siyasal alanda yapılan reformlara uygun batılı tarzda yeni okullar için hazırlıklar başladı. II. Mahmut ve Tanzimat döneminde yapılan yenilikler 1869 Maarif Nizamname-si'yle yeni bir boyut kazandı. Planlı ve programlı yeni sistemde Devlet, gücü ve en büyük sorumluluğu devlet kendi elinde toplamaya başladı. I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de eğitime verilen önem bir yandan yeni bir neslin yetişmesini sağlarken bir yandan da Cumhuriyet dönemi reformlarının ön hazırlığını oluşturdu.

Anahtar Kelimeler

Maarif, II. Mahmut, Ulema, Okul, Islahat

THE CHANGE IN OTTOMAN EDUCATION SYSTEM IN XIX. CENTURY

Abstract

There was a successful education system of the Ottoman Empire. This system couldn't maintain its quality for failing to meet the terms of the time period in this system. Statesmen didn't interfere with the classical education system of that time by taking political balances into consideration. Preparations were made for western-style new schools that were appropriate for reforms made in political area. Innovations made in II. Mahmut period and Tanzimat Reform era acquired a new dimensi on with the 1869 Statue on General Education. In that planned and programmed new system, the State started to embody strenght and the biggest responsibility. Importance given to education also in I. and II. Constitutional Period not only enabled a new and rising generation to be brought up but also formed the preliminary preparations of the reforms of Republic Period.

* Yrd.Doç.Dr., Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Siirt/Türkiye.
tanzimat1839@gmail.com

Key Words

Education, II. Mahmut, Ulama, School, Reform

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde eğitime devlet ve halk büyük önem ve değer verirdi. Mahalle mektebinde en üst medrese eğitimine kadar eğitim kurumlarını toplum sahiplenir ve vakıflar tarafından ihtiyaçları karşılanırdı. Devlet katında ve halk arasında ulemanın saygınlığı en üst seviyede idi. Devlet içinde ilmiye, kalemiye ve adliye mensuplarının yetiştirilmesi medreseler kanalıyla yapıldığı gibi sosyal hayatta dini görev ve sorumluluk da ulamanın etki sahəsi içerisindeydi¹.

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devletinin eğitim veren kurumları medreselerdi. Müslüman tebaaya eğitim, medreseler kanalıyla klasik yöntemlerle ve tamamen ulema tarafından verildi. Müslüman tebaanın yanında gayrimüslimler de kendi inançlarının gereği olarak kendi eğitim anlayışlarını özgür bir şekilde gerçekleştirebiliyorlardı. Örneğin, İstanbul'daki Rumlara Patrik kanalıyla kendi okullarını açma ve kendi inançlarına uygun eğitim imkânı verilmişti². Böylece şer'i hukuk sisteminin hâkim olduğu devlet yapısında, eğitimin tamamen din adamları tarafından yürütülürdü³.

Osmanlı Devletinde kuruluş ve yükselme dönemlerinde hızla gelişen medreseler ülkenin her tarafına yayıldı. Medreselerin ciddiyeti, eğitim kalitesi ve ders içerikleriyle Osmanlının büyümesinde son derece önemli hizmetleri oldu. Osmanlı eğitim sisteminde son derece önemli bir yeri olan medreselerin bozulması XVI. asrın sonlarında başladı⁴.

Medreselerdeki bozulmaya paralel olarak, ulema zamanla sosyal ve toplumsal yapıdan uzaklaşmaya başladı. Osmanlı Devletinin içine düştüğü zor günlerde, halkın ekonomik sorunlarının hat safhaya ulaştığı zamanlarda bile medreselerin kendilerine göre ayrı bir gündemi oldu⁵. Ders programlarında yapılan değişikliklerle medreseler zamanla sadece tefsir ve fıkıh gibi dini bilgiler öğreten bir kurum olarak kaldılar. İctihat kapısının kapalı olmasın-

¹ İsmail Kara, "Turban and Fez Ulema as Opposition", *Late Ottoman Society*, ed. Elisabeth Özdalga, New York 2005, 163.

² Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul 1977, s. 725; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, [Ankara] 1930, s. 74; Selçuk Akşin Somel, "Christian Community Schools During the Ottoman Reform Period", *Late Ottoman Society*, ed. Elisabeth Özdalga, New York 2005, s. 257.

³ Nafi Atuf, age., s. 144. Gayrimüslim eğitimi; her cemaat kilisesi yanında, ona bağlı okulları vasıtasıyla yapıyordu. İlk mektepler mahalli cemaat yetkilileri, orta derecedeki mektepler ile öğretmen mekteplerini Yüksek Kilise Yönetimi tarafından idare olunurdu. Bu suretle gayrimüslim okulları kilisenin nüfuz ve himayesi altındaydı.. Bu mektepler gençlere ana dilleri, kültürlerini ve kimliklerini kazandırıyor gibi aynı zamanda kilise neşriyatı ve siyasi nüfuzu artırmaya çalışan propaganda yerleri olarak da çalışırdı. Nafi Atuf, age., s. 84. Salâhi R., Sonyel, *Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire*, Ankara 1993, s. 151.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Devlet'in İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 241; Cavit Baysun, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, VII, s. 74. Eğitim sistemindeki aksaklıklar diğer kurumlardaki çürümeyi tetikleyerek, devletin temel yapısında onarılması güç sorunlara sebep oldu. Bu durum, devlet bünyesindeki pek çok kurumun işlevini yitirmesiyle sonuçlandı. Musa Çardır, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye'ye Dâir Ceza Kanunnamesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara 1982, s. 139.

⁵ Örneğin yüzyıllarca medrese çevrelerinde "Akılcılık-nakılcılık" tartışmaları yaşandı. Halkımıza Muhammed milleti mi İbrahim milleti mi demeliyiz veya Patrona Halil ayaklanmasının İstanbul'u kasıp kavurduğu zamanlarda bile Medrese gündeminde "dat harfini kalın (d) gibi mi, (zı) sesiyle mi okumalıyız" konusu tartışılıyordu. Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1985, s. 478

dan dolayı, çağın sorunlarını iyi kavrayanlar bile bu bilgileri nerede nasıl kullanacağını bilememiştir. Medrese bilginleri kendilerini geliştirmek ve yeni eserler üretmek yerine genellikle yüzyıllarca önce yazılmış eserlere haşiye yazmakla meşgul oldular⁶.

Asli göreviyle yeterince meşgul olmayan Ulema, siyasetle gereğinden fazla ilgilendi. Müderrislerin seçimi ve yetiştirilmesinde kanununa aykırı uygulamalar gerçekleştirildi. Medreselerde eğitim seviyesi oldukça düştü⁷. Medreselerdeki bu bozulmanın önüne geçebilmek için Tanzimat'a kadar bir takım ıslahatlar yapıldıysa da yeterince başarılı olamadığı için eski eğitim seviyesi bir türlü yakalanamadı⁸.

Osmanlı Devletinin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda sosyo-ekonomik ve siyasi yapısındaki değişim, idarede ve bürokraside büyük bir zihniyet dönüşümüne yol açtı. Devleti yönetenler, mevcut anlayışı sürdürerek devletin bekasını temin etmenin imkânsız olduğunu fark ettiler. Artık Batıyı anlayacak, yeni yönetime ayak uyduracak ve üst yapıdaki değişimi sürdürecektir bir bürokrasiyi zorunlu olarak gördüler⁹. Medrese kökenli klasik ulema yeni bürokrat ve aydın sınıfının kurduğu yeni sisteme uyumda ve takipte sorunlar yaşadı. Böylece yeni bürokratik yapının inşası için yeni bir eğitim anlayışının gelişmesi kaçınılmaz bir zorunluluk haline geldi¹⁰.

TANZİMAT DÖNEMİ

Lale Devri sonrası, Tanzimat öncesi dönem, eğitim sistemindeki değişimin ilk örneklerinin görülmeye başladığı zamandır. Askeri alanda yaşanan başarısızlıklar, devlet adamlarını askeri sahada yenilik yapmaya itmişti. Bu nedenle modern eğitimin ilk örnekleri olarak askeri-teknik sahada eğitim veren bu mesleki okullar olarak kabul edilebilir. Bu okullar arasında Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Mektebi Harbiye-i Şahaneyi saymak mümkündür¹¹. Bu okullar yabancı teknik elemanların destek ve yardımlarıyla faaliyete geçirildiler¹².

⁶ Hüseyin Hatemi, "19. Yüzyılda Medreseler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1985, s. 502.

⁷ Muhammed Şevki Aydın, "Medreselerin Gerileyiş Sebepleri Üzerine", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4 Kayseri 1987, s. 335; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, İstanbul 1986, s. 127.

⁸ İ.H. Uzunçarşılı, age., s.241-260; M. Çadırcı, *Ağm.*, s. 140-143.

⁹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, (Çev. A. Berkay), İstanbul 2004, s. 106.

¹⁰ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 1985, s. 457.

¹¹ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F yay., İstanbul 2007, s. 13.

¹² Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXVII, S.1 Ankara 1997, s. 426.

Sosyal hayata bakmayan, medrese ehlinin dikkatini ve tepkisini çekmeyecek alanlarda yenilikler yapıyordu. Fakat bu durum eğitimin bütün sorunlarını çözmek için yeterli değildi.

Türk modernleşme tarihinde olduğu gibi eğitim tarihinde de III. Selim dönemi çarpıcı gelişmelerin yaşandığı önemli bir devirdi. III. Selim'in, özellikle askeri sahada yeni bir eğitim anlayışı getirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. III. Selim döneminde, yenileşme ve modernleşmeye karşı en büyük direnç gösteren kurumlardan birisinin Ulema ve medreselerin olduğu anlaşıldı.

Osmanlı siyasi yapısı içinde ulemanın gücü son derece önemliydi. Devlet yapısı içinde gerçekleştirilecek reformların, ulemanın tepkisini çekmeyecek şekilde yapılması gerekiyordu. Ulemanın kontrolündeki medreselere, ulemanın tepkisinden çekinilerek¹³ hiç bir müdahale yapılmadı. Reformlar için ihtiyaç duyulan kadrolar için yeni bir anlayışla yeni kurumların kurulması tercih edildi. Klasik medrese eğitiminin yanında, batılı tarzda yeni bir eğitim yapılanması kurulmaya başladı. Böylece Ulemanın ve medrese mensupların sistem içerisinde rol ve fonksiyonları hızla daralmaya başladı¹⁴ ve zamanla tamamen etkisiz bir hale getirildiler.

II. Mahmut eğitimin yeni dönemde ki yeri ve öneminin farkındaydı. Bu konuya olan ilgisini 1824 tarihli fermanla gösterdi. Bu fermanla "Herkes dinini bilecek, geçim yolunu seçecek, türlü işlerle uğraşacaktır. Oysa analar babalar kendi günahlarına çocuklarını da ortak edip cahil bırakmakta, üç beş kuruş için yavrularını çırak vermeyi yeğlemektedirler" dedi¹⁵. Aslında halkın yeterince ilgi göstermemesinden rahatsız olan medrese ehlinin görüşlerini yansıtan bu ferman değişim ve modernleşme anlamında yeni bir şey söylemiyordu¹⁶. Ancak bu alanda ki adım Sultanın 1826'da sıbyan mekteplerini teşkilatlandırmak yeni bir yapılanma içerisine girilmesini istemesiyle gerçekleşti¹⁷.

1838'de II. Mahmut eğitim işlerini düzenlemek için Meclis-i Umur-u Nâfiayı kurdu. Eğitimde gerçekleştirilecek reformlar için bir yol haritası çıkarıldı. Meclis-i Umur-ı Nafia, hazırlamış olduğu layihada eğitim sisteminin ıslahı için kararlar aldı¹⁸. Osmanlı Devletinde medreseler dışında yeni bir eğitim yapılanmasının hazırlıkları başladı. Özellikle eğitim işleriyle meşgul olacak bir merkez yapılanmasının kurulması amaçlanıyordu.

¹³ Nafi Atuf, *age.*, s. 81.

¹⁴ A. Cihan, *age.*, s. 15.

¹⁵ N. Sakaoğlu, *agm.*, s. 478-479.

¹⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 3; R. Doğan, *agm.*, s. 429.

¹⁷ R. Doğan, *agm.*, s. 428

¹⁸ A. Cevad Eren "Tanzimat", *İslam Ansiklopedisi*, IX, Eskişehir 1997, s. 724.

II. Mahmut'un sıbyan mekteplerinin ıslahı ve temel eğitimin alınması için bir adım daha atıldı. Böylece eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması için sıbyan mekteplerinin ıslahına yönelik yeni bir çaba başlatılmış oldu. Sıbyan mekteplerinin ıslahını takiben 1838'de ilk rüştiyeler açılmaya başladı. Bu okullarda dini içerikli derslerin yanı sıra yabancı dil ve fen bilimleri de okutuluyordu.

Reşid Paşa, şer'i makamlardan bağımsız olarak oluşturduğu Meclis-i Maarif-i Umumiye ve rüştiye mektepleri ile Tanzimatın ruhuna bağlı yeni bir memur kadrosu yetiştirmeyi planlıyordu¹⁹. Yeni eğitim anlayışıyla; ırk, din ve dil ayırımı yapmadan Batılı tarzda yeni bir yapılanma hedefleniyordu²⁰. Merkezîyetçi ve modern bir devlet oluşturabilmek için Devletin kendi ideolojisini benimsemiş ve devletine sahip çıkacak yeni kadroların yetiştirilmesi zorunluydu. Zira dönem içinde Devlet Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik düşüncesinin gayrimüslimler üzerindeki yıkıcı etkisini çok iyi görüyordu. Bunun için yurttaşlarının ayrılıkçı ve devlete karşı bir tutum içine girmemesi için, din ve inanç farkı gözetmeden tarafsız eğitim veren bir sisteminin hazırlanmasına gerek görüldü²¹.

II. Mahmut'la birlikte yeni okullar açılmaya başladı. Bu okullar laik bir eğitim anlayışı içinde Müslüman- gayrimüslim birlikteliği sağlayan Osmanlı üst kimliğinde gelecek kuşakları birleştirmeyi amaçlıyordu. Eşitlik anlayışı dahilinde padişahın çıkardığı fermanla; hangi dinden olursa olsun, bütün Osmanlı uyruklu kimselerin yeni açılan okullara kabul edileceği açıklanmıştı²². Devlet uzun yıllar ihmal ettiğini düşündüğü gayrimüslim tebaayı da böylece ihya etmeyi amaçlıyordu²³. Osmanlı Devlet ricali, batılı diplomatları memnun edecek devletin bünyesindeki gayrimüslimlerin hoşnutsuzluğunu gidererek, tek bir çatı altında birleştirecek bir gelecek için laik eğitime büyük önem verdi.

Sultan Abdülmecit 1845'de Bâb-ı Âliye giderek sadrazam ve tüm vekillere hitaben okuduğu fermanla eğitime verdiği önemi gösterdi²⁴. Sultan ülkede büyük bir eğitim seferberliği başlattı. Hükümet maarif işleriyle meşgul olacak meclisler kuruldu. Rüştiyelere öğrenci yetiştirecek sıbyan mek-

¹⁹ Halil İncalık, "Sened-i İttifak ve Güllane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XXVIII/112, Ankara 1964, s. 610.

²⁰ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *T.C.T.A.*, III, İstanbul 1985, s. 466.

²¹ İlber Ortaylı, Osmanlı Devletinde Lâiklik Hareketleri Üzerine", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay), İstanbul 1986, s. 159-169, s. 168; Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2011), s.335

²² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 183; Örneğin Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye 14 Mayıs 1839 tarihinde açıldı. Bu okul Avusturyalı Prof. Bernard'ın yönetiminde, gayrimüslim hocalarla birlikte Avrupa'dan gelmiş eğitimcilerle Fransızca eğitim yapıyordu. O.N. Ergin, age., s. 726.

²³ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, s. 76.

²⁴ Yahya Akyüz, "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimi İlişkin Bir Lahiyası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, (1992) s. 104.

teplerinin öğrenim süresi dört yıla çıkarıldı. Eğitim sistemi yeniden yapılandırıldı. Sıbyan mektepleri, rüştiyeler ve Darülfünun olmak üzere üç kademeli bir eğitim sistemi öngörülüyordu. Fakat süreç son derece yavaş yürüyordu.

Eğitimin ırk, din ve mezhep farkı gözetilmeden verilebilmesi medreselerle mümkün değildi. Bundan dolayı 1 Mart 1846'da Tahrirat-ı Umumiye çıkarıldı²⁵. Bu amaçla herkese hitap edecek bir yüksek tahsil için Darülfünun kurulmasına karar verildi ve bu karar 21 Temmuz 1846'da resmen yürürlüğe girdi²⁶. Darülfünunun kuruluş hazırlıkları sürerken 18 Temmuz 1851'de Encümen-i Dâniş kuruldu. Darülfünunda okutulacak ders kitaplarını hazırlamakla vazifeli olan Encümen-i Dâniş'in fahri azaları içinde İngiliz, Fransız ve Avusturyalı bilim adamlarının yanı sıra Ermeni ve Rum bilim adamları da yer almaktaydı²⁷.

Osmanlı Devleti bir yandan Batılı tarzda okullar açarken bir yandan da Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam etti. II. Mahmut döneminde başlayan Avrupa'ya öğrenci göndermeler Tanzimatla artarak devam etti²⁸. Bir yandan yurt dışına öğrenci gönderilirken diğer taraftan yurt içinde yeni öğretim kurumlarının yaygınlaşmasına büyük önem verildi. Sultan Abdülmecid, 1845 yılında sıbyan mektepleri ve rüştiyelerin yapılandırılması için eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasını istedi.

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir bilgi geçmezken Islahat Fermanı'nda;

"Saltanatı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtibi şahanemin nizamı mevzularında gerek yaşça ve gerek imtihanca mukarrer olan şartları ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyiz devleti aliyyemin Mekâtibi Askeriye ve Mülkiyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat maarif ve hiref ve sanayia dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup"²⁹. denilmektedir.

Islahat Fermanı'nın gayrimüslimlere yönelik olan temel mantığına uygun bir şekilde eğitimle ilgili çalışmalar yoğunlukla gayrimüslimlerle ilgiliydi. Ferman, gayrimüslim azınlıklara kendi okullarını kurma, Müslüman okullarına girme ve eğitimde serbestlik gibi bir takım hakları garanti altına almıştı³⁰. Buna karşılık Devlet, ülke eğitiminin padişah tarafından atanacak

²⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995, s. 166.

²⁶ A.C. Eren, *age.*, s. 724.

²⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri", 150. Yılında Tanzimat, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, 401; B. Eryılmaz, *age.*, s. 111.

²⁸ 840'ta Avrupa'ya gönderilen öğrenci grubunun tamamı 11 kişidir ve bunların 9 tanesi gayrimüslimdir. Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı arasındaki on yedi yıllık dönemde Avrupa'ya gönderilen kırk üç öğrenciden on yedisi gayrimüslimdir. Adnan Şişman, "Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Gayri Müslim Osmanlı Öğrencileri" X. Türk Tarih Kongresi, V, Ankara 1994, s. 2515, s. 2515.

²⁹ "Islahata Dair Taraf-ı Vekalet-i Mutlakaya Hitaben Bâlâsı Hattı Hümayun", *Düstur*, I. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289, s. 10

³⁰ B. Eryılmaz, *age.*, s. 77.

üyelerden oluşan karma “Meclis-i Maarif”in denetimi altına alınma koşulunu getirdi³¹. Böylece ilk kez Osmanlı Devleti eğitim işlerine doğrudan müdahil olarak eğitim sistemine yeni bir şekil vereceğinin işaretlerini ortaya koydu.

Osmanlı Devleti eğitimi kontrol altına alıp yeniden yapılandırmadaki kararlılığını 1857’de Maarif-i Umumiye Nezareti kurarak gösterdi. Nezaretin görevleri arasında rüştiyeler ve rüştiyeler üstü tüm okulların karma (Müslim ve gayrimüslim) ve eğitim dilinin Türkçe olmasının temin edilmesi belirtilmişti. Hristiyanlar, çocuklarının devlet okullarında okutularak yetiştirilmesini daha sonra da devlet hizmetinde görevlendirilecek olmasını sevinçle karşıladılar³².

1862’de sıbyan mektepleri yerine yeni bir usul ve yöntem getiren “İptidai mektepleri” kurulmaya başladı. Rüştiyelerin, bürokrasiye yetiştirdiği memurların yeterli olmadığı düşüncesi bir üst kademe okulların kurulmasını hızlandırdı. Bu amaçla idadiler açılmaya başladı. Yeterli ekonomik kaynak sağlanamadığından arzu edilen şekilde yaygınlaştırılmadı.

1869 MAARİF NİZAMNAMESİ

II. Mahmut’tan başlayarak Tanzimat devrinde devam eden süreç içinde eğitim sisteminde önemli bir mesafe alındı. Yalnız yapılan değişiklikler bir plan ve program dâhilinde değil tamamen günün şartlarını ve devrin yöneticilerinin isteğiyle yapılyordu. Şura-i Devlet Maarif Dairesi’nce hazırlanan nizamname, Fransız eğitim sistemine göre oluşturuldu. Bir anlamda XIX. yüzyılın ilk döneminde gerçekleştirilen yenilikler nizamname ile belirli bir hukuki temele oturtulmuş oldu³³.

Nizamnameye göre, ilk kez vilayetlerde maarif teşkilatının kurulması ön görüldü. Buna göre mahalle ve köylerde sıbyan mektepleri, beş yüz haneli kasabalarda rüştiyeler, bin haneli kasabalarda idadiler ve vilayet merkezlerinde ise sultaniler kurulacaktı³⁴. Bunların üzerinde de meslek ve ihti-

³¹ İ. Tekeli, *agm.*, s. 467; M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul 1992, s. 49.

³² Bilal N. Şimsir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, Ter: Şinasi Oral, Ankara 1986, s. 72. Hâlâ bu dönemde Batı’nın gayrimüslimlerin eğitimlerini rahat ve özgürce yapamadıkları yönündeki şikayetlerini Ali Suavi reddederek: “... Batlıların ileri sürdüklerinin aksine Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan vs. Azınlıklıların özellikle eğitim konusunda tam bir serbesti içindedirler. Üstelik, onlar bu konudaki etkinliklerde devlet tarafından denetlenmemektedirler” dedi. İsmail Doğan, *Tanzimat’ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991, s. 328. Gayrimüslimler yaptıkları milli eğitimlerine yurt dışından da büyük destek görüyordu. Mesela, 1860’ta Rusya Slav okullarına destek için önce 30.000 ruble ardından da 15.000 ruble daha göndermiştir. Rusya balkanlardaki eğitim faaliyetlerine özel bir ilgi gösteriyordu. Yetişen nesle büyük önem vererek kendi eğitim kurumlarının kapılarını ardına kadar açmıştı. Mesela, 1830-1870 yıllarında Rus Üniversitelerinden 500 Bulgar genci mezun olurken, bu dönemde Bulgaristan’da görev yapan öğretmenlerin % 34’ü Rusya’da eğitim görmüştür. Sonraki dönemlerde bu sayı daha da artarak yükselmiş, 1881-1882’de ise % 45’e çıkmıştır. A.A. Ulunyan, “Bulgarskay’a Molodyoj Vı. Uçepnik Zavedeniya Rossii (1854-1877)”, *İstoriya i Kultura Bulgarii*, SSCB İlimler Akademisi Slavyan ve Balkan Enstitüsü, Moskva 1981, s. 160-161.

³³ S.J. Shaw – E.K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev: Mehmet Harmancı), II, İstanbul 1986, s. 143; N. Berkes, *age.*, s. 233.

³⁴ Zeki Tekin, “Tarih Eğitimi Hakkında Bir Vesika”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, I/1, Van 1994, s. 78.

sas mektepleri veya Darülfünun'un yer alması öngörülmektedir. Nizamnamede öngörülen niteliklerde ilk Darülfünun 1870'de açıldı. Fakat Darülfünun (İlmiye'nin de baskısıyla) 1871'de kapandı. 1874'de yeni bir Darülfünun kurulduysa da kalıcı olamadan 1880'da kapanmak zorunda kaldı.

Nizamnamede ilköğretim de dâhil, bütün okullar gayrimüslimlere açılırken, hangi din ve mezhepten olursa olsun okula alınan çocukların, ilkokulda mecburi olarak Türkçe, rüştiyeden itibaren de kendi dilinde eğitim alabileceği vurgulanmıştı³⁵. Bu durum ortak eğitim yapılması için sınırlı, fakat önemli bir adımdı. Ali Paşa, bu ortak eğitim ile Hristiyan çocukları ile Müslüman çocuklarının birlikte, birbirlerine daha saygılı ve hoşgörülü yetiştirmelerinin temininin sağlanacağını düşünüyordu³⁶.

Kanun-i Esasi'nin 15., 16. ve 114. maddeleri eğitimle ilgiliydi. Amaç meşrutiyet ülküsüne uygun yeni gençler yetiştirmektir. Sultan Abdülhamit yeni bir sistem getirmek, yeni bir anlayışı hâkim kılmak yerine 1869 Nizamnamesi'nin gereğini yerine getirmek için çaba gösterdi. Yapılan yeniliklerle Tanzimat döneminden itibaren daha çok merkezde kalan eğitim kurumları bu dönemde yaygınlaşmaya çalıştı. Rüştiyeler, idadiler ve sultanilerden oluşan ilk ve orta öğrenim kurumları tüm imparatorluğa hızla yayıldı. Eğitim sisteminin hızla yaygınlaşması taşradaki küçük bürokrasi ve ticaret erbabının eğitilmesine ve siyasal iradeyi sorgulayan yeni bir bilincin oluşmasına yol açtı.

Abdülhamit devrinde gerek özel sektörün öncülük ettiği yeni okulların açılması, gerekse ihtiyaçlara göre meslek okulları ve ihtisas okullarının tesisi, devletin sosyal ve siyasal yapısında da değişime yol açtı. Örneğin 1878'de kurulan Hukuk Mektebi, İlmiyenin sorumluluğunda bulunan yargı işlevinin yeni yetişen hukukçulara verilmesini sağladı. Yani yüzyıllardır medreselerin kontrolündeki hukuki yapı, Batılı tarzda eğitim gören ve batı hukuk bilgisiyle yetişmiş yeni nesillere teslim ediliyordu³⁷.

Bu dönemde doğrudan medreseleri tasfiyeye yönelik bir hareket içine girilmemişti³⁸. Fakat eğitim alanında yapılan yenilikler, ulemanın eğitim üzerindeki etkisini zayıflattı. İlmiyenin en önemli ekonomik kaynağı olan vakıfların devlet tarafından kontrol altına alınması, devletin eğitime ayırdığı ekonomik imkânları doğrudan yeni açılan Batılı tarzdaki okullara aktarması medreseleri ekonomik açıdan zor durumda bırakırken, medreselerdeki çöküşü hızlandırdı. Ekonomik zorluk yaşayan medreselerin zamanla istihdam alanlarını kaybetmesi onların nitelik ve nicelik olarak zayıflamasına

³⁵ İ. Ortaylı, *age.*, s. 168; A. Şişman, *agm.*, s. 2517.

³⁶ S. R. Sonyel, *age.*, s. 151.

³⁷ İ. Tekeli, *agm.*, s. 472.

³⁸ NafiAtuf, *age.*, s. 82.

neden oldu. Dönemin aydınları Cevdet Paşa ve Ali Suavi gibi medreselerden yetişmiş aydınlar bile medreselerin eğitiminin yeterli olmadığını ifade etmişlerdi.

II. Meşrutiyet Batılı tarzda eğitimin gelişmesi ve yerleşmesini daha da hızlandırdı. Devlet tarafından eğitime ayrılan bütçe genişletildi³⁹. İlköğretim parasız olması ve yurt çapında zorunlu hale getirilmesi için çaba gösterildi. Okullardaki eğitim-öğretimin müfredatına ilişkin de çalışmalar başladı. Kısacası II. Meşrutiyet dönemi yapılan hazırlıklar Cumhuriyet sonrası yapılan devrimlerin alt yapısını oluşturdu.

Bu süre zarfında medreselerde reform yapılması ya da yeni koşullara göre medreselerin yapılandırılması hiç bir zaman gündeme gelmedi. Medreseler Sultan Abdulhamit'in son döneminde en zor dönemlerini yaşadılar⁴⁰. Medreselerin ıslahı ve bir dizi reform çalışmaları ancak 1909'dan itibaren tartışılmaya başladı. Bu amaçla bir dizi hazırlık gerçekleştirildi. Öncelikle medreselerin ders müfredatı yeniden yapılandırılarak fen bilimleri müfredata dahil edildi. Yeni koşullara uygun yeni medreseler inşa edildi⁴¹. Fakat İttihatçıların bu çabası medreseleri tekrar canlandırmaktan ziyade medreseler üzerinden siyasi iktidarlarını güçlendirmeyi amaçladığı için beklenen başarı gelmedi. 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de medreseler tamamen kapatıldı.

SONUÇ

Siyaset-eğitim ilişkisi önemlidir. Osmanlı Devletinin ulaştığı geniş sınırlar ve sürdüğü uzun hayat sadece güç ile açıklanamaz. Şüphesiz böyle büyük başarının kaynakları arasında eğitimin yeri ve önemi inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Devlet yönetiminin başarılı olması, halkın refah ve huzur içinde yaşaması, idarenin başarılı yönetim göstermesinde eğitim son derece önemli rol oynadı. Bu durumu Orhan Gazi zamanından Fatih devrine hatta Sultan Süleyman zamanına kadar çok açık bir şekilde görmemiz mümkündür.

Osmanlı Devlet yapısında ortaya çıkan sorunlar, zamanla devletin tüm kurumlarında kendini göstermeye başladı. Osmanlı eğitim sisteminin bozulması ve medreselerin nitelik yönünden büyük değer kaybetmesini de başta siyaset üzere pek çok etkene bağlı olarak açıklamak gerekir.

Osmanlı Devleti özellikle Lale devrinden itibaren XVII. yüzyılda esaslı bir reform ve restorasyon sürecine girdi. Birçoğu planlı ve düzenli bir çalış-

³⁹ Satı Bey, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", *Dini Araştırmalar*, IV/11, Eylül-Aralık 2001, s. 198.

⁴⁰ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 444.

⁴¹ Yaşar Sarıkaya "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.XIII, S. 25, (2008/2), s. 39.

madan yoksun, zamanın idarecilerinin inisiyatifiyle sürekliliği olmayan yenilikler yapıldı ve bu yenilikler başarılı da olmadı. Bu anlamda XIX. yüzyılın başında III. Selim ile başlayan II. Mahmut ve Tanzimat'la devam eden süreci önemsemek durumundayız. Zira bugünkü eğitim sistemimizin temelleri söz konusu dönemlerde atılmıştır.

III. Selim'in Nizam-ı Cedit dediği yeniliklerin belirli bir program dâhilinde yapılırsa da o günün sosyal ve siyasal koşulları yeterince göz önüne alınmadığı için başarılı olmadı. II. Mahmut Batıyı örnek alarak özellikle 1826 yılından itibaren önemli bir değişimin kapısını araladı. II. Mahmut'u Tanzimat ricali takip etti. Bu süreç Cumhuriyete kadar devam etti. Burada özellikle eğitim alanında dikkat edilmesi gereken bir nokta var. III. Selim yeniçeri ocağının yanına yeni bir ordu kurmaya çalışarak büyük bir hata yaparken, II. Mahmut'la başlayan süreçte Ulemayı rahatsız etmemek için medreselerin yanına Batılı tarzda yeni okullar açılarak tedrici bir değişim gerçekleştirildi. Şüphesiz bu durumun sosyal ve siyasal yapıda önemli etkileri oldu ve toplumsal anlamda bir ayrışma yaşandı. Toplumsal yapıda meydana gelen bu ayrışma ve bölünmenin günümüze kadar geldiğini iddia etmek mümkündür.

Osmanlı Devleti medreseler dokunmadı ama takviye etmek, geliştirmek ve iyileştirmek içinde hiç bir çaba göstermedi. Bir anlamda medreseler çürümeye terk edildi. Bu arada Batılı tarzda okullar takviye edildi ve geliştirildi. Zamanla medreselerin toplumsal rolü ve idari etkisi daraltılarak tedrici bir ölüme terk edildi. Böylece Ulema zamanla etkisini ve önemini yitirdi. Böylece 3 Mart 1924'te medreselerin kapatıldığı zaman, bu kurum büyük ölçüde fiili varlığını, sosyal ve siyasi gücünü yitirmişti. Kanun fiilen son bulmuş bu kurumları hukukende sona erdirmiş oldu.

KAYNAKÇA

- AHMED HAMDİ-MUSTAFA MUHSİN, Türkiye Tarihi, İstanbul 1926.
- AKYÜZ, Yahya, "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lahi-yası", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 3, (1992), s. 85-114.
- ANTEL Sadrettin Celal, "Tanzimat Maarifi", Tanzimat, I, İstanbul 1940, s. 441-462.
- ARON Rodrigue, "Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", Tarih ve Toplum, VI/31, Temmuz 1986, s. 18.
- ATUF, Nafi, Türkiye Maarif Tarihi, [Ankara] 1930.
- AYDIN Mahir, Şarkî Rumeli Vilâyeti, Ankara 1992.
- AYDIN, Muhammed Şevki, "Medreselerin Gerileyiş Sebepleri Üzerine", Erciyes Üniver-sitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 4 Kayseri 1987, s. 321-336.
- BAYSUN Cavit, "Mescid", İslam Ansiklopedisi, VII, s. 71-77.
- BERKES Niyazi, Türkiye de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978.
- BOZKURT Gülnihal, Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Ankara 1996, s. 158
- CİHAN Ahmet, Osmanlı'da Eğitim, 3F yay., İstanbul 2007.
- ÇADIRCI Musa "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Ku-rumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiyye'yeDâir Ceza Kânunnamesi", Tarih Araştırmala-rı Dergisi, XIV/25, Ankara 1982, s. 139-161.
- DAVİSON, Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform , (Çev: Osman Akınhay) , I-II, İstanbul 1997.
- DEMİR, Şerif, "Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlılık Düşüncesinin Etkisi", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, IX/31, Kış 2009, s. 284-294.
- , "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık", Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 29, (2011), s. 331-348.
- DOĞAN İsmail, Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İstanbul 1991.
- DOĞAN Recai, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXVII, S.1 Ankara 1997, s.407-442.
- ENGİN Vahdettin, "Galatasaray Mekteb-i Sultanisi", Tarih ve Medeniyet, 35, Şubat 1997, s. 51-55.
- EREN, A. Cevad, "Tanzimat", İslam Ansiklopedisi, c.IX, Eskişehir 1997, s. 709-765.
- ERGİN, Osman Nuri Türk Maarif Tarihi, I-II, İstanbul 1977.
- ERGÜN Mustafa, İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ankara 1996
- ERYILMAZ Bilal, Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, İstanbul 1992.
- GEORGEON Francois, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), (Çev: Alev Er), İstanbul 1996.
- HALAÇOĞLU Yusuf, XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, İstanbul 1986.
- HATEMİ Hüseyin, "19. Yüzyılda Medreseler" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye An-siklopedisi, C.II, İstanbul 1983, s. 501-510.
- "İslahata Dair Taraf-ı Vekalet-i Mutlakaya Hitaben Bâlâsı Hattı Hümayun", Düstur, I. cilt 1. Tertip, İstanbul 1289, s. 8-13.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, ""Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve

- Eğitim Anlayışı", 150. Yılında Tanzimat, haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 335-395.
- , "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri", 150. Yılında Tanzimat, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 397-439.
- İNALCIK Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", Belleten, XXVIII/112 Ankara 1964, s. 603-649.
- KARA, İsmail "Turban and Fez Ulema as Opposition", Late Ottoman Society, edt. Elisabeth Özdalga, New York 2005, s. 163-202.
- KODAMAN Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991.
- KURAN Ercüment, Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Der: Mümtaz'er Türköne, Ankara 1994.
- ORTAYLI İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1995.
- , Osmanlı Devletinde Lâiklik Hareketleri Üzerine", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu- A. Y. Sarıbay), İstanbul 1986, s 159-169.
- , "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", Tanzimat'ın
150. Yıldönüm Uluslararası Sempozyumu, Ankara 1994, s. 481-487.
- QUATAERT, Donald, Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922), Çev. A. Berktaş, İstanbul 2004
- SAKAOĞLU Necdet, "Eğitim Tartışmaları" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul 1983, s. 478-484.
- SARIKAYA, "Yaşar II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C.XIII, S. 25, (2008/2), s. 37-73.
- SATI BEY, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", Dini Araştırmalar, IV/11, Eylül-Aralık 2001, s. 197-207.
- SHAW S.J.- Shaw E.K., Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev: Mehmet Harmanlı), II, İstanbul 1986.
- SOMEL Selçuk Akşin, "Christian Community Schools During the Ottoman Reform Period", Late Ottoman Society, edt. Elisabeth Özdalga, New York 2005, s. 257-276.
- SONYEL ,Salâhi R., Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire, Ankara 1993
- SUNGU İhsan, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", Belleten, VII/28, Ankara 1943, s. 315-347.
- ŞİMŞİR Bilal N., İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880), Ter: Şinasi Oral, Ankara 1986.
- ŞİŞMAN Adnan, "Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri" X. Türk Tarih Kongresi, V, Ankara 1994, s. 2515-2533.
- TEKELİ İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler," T.C.T.A., II, İstanbul 1985, s. 456-474.
- TEKİN Zeki, "Tarih Eğitimi Hakkında Bir Vesika", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, I/1, Van 1994, s. 75-90.
- UBICINI M.A., Türkiye 1850, (Çev: Cemal Karaagaçlı), c.I, İstanbul Tarihsiz.
- ULUNYAN A.A., "Bulgarskay'a Molodyoj Vı Uçepnik Zavedeniyak Rossii (1854-1877)", İstoriya İ Kultura Bulgarii, SSCB İlimler Akademisi Slavyan ve Balkan Enstitüsü, Moskva 1981.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988.
- VAHAPOĞLU M. Hidayet, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, İstanbul 1992.

